

11. Дикунов К.В. Особенности предупреждения групповых корыстно-насильственных преступлений против собственности граждан и проблемы оперативно-розыскной профилактики / К.В. Дикунов // Вестник Европейской академии естественных наук. – 2002. – №8080. – Ст. 9-16.

12. Вінчук В.В. Можливості добування оперативно-значущої інформації для попередження злочинів підрозділами карного розшуку / В.В. Вінчук // Вісник ХНУВС. – 2012. – №5. – Ст. 64-70.

13. Клочко А.М. Шляхи розвитку оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах / А.М. Клочко // Шляхи розвитку оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 24 жовтня 2008 р.). – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 224 с.

УДК 343.132(477)

Гулкевич З.Т.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики
юридичного факультету Львівського національного
університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА РОЛЬ ПОНЯТИХ В ЇХ ПРОВЕДЕННІ

У статті проаналізована природа сигнальної і вербальної інформації, що є результатом відображення злочинної події в матеріальній обстановці і в свідомості очевидців, показані особливості слідчих (розшукових) дій, спрямованих на її виявлення та збирання (огляд, обшук, освідування, допит), а також розкрита роль понять під час проведення тих із них, які ґрунтуються на безпосередньому сприйнятті слідчим (прокурором) фізичних ознак того чи іншого об'єкта.

Ключові слова: інформація, сигнальна інформація, вербальна інформація, фактичні дані, слідчі (розшукові) дії, поняті.

В статті проаналізована природа сигнальної і вербальної інформації як результат отображення преступного события в матеріальній обстановці і в свідомості очевидців, показані особливості слідствених (розшукових) дій, направлених на її виявлення і збирання (осмотр, обыск, освидетельствование, допрос), а також раскрыта роль понятых во время проведения тех из них, которые основываются на непосредственном восприятии следователем (прокурором), физических признаков того или иного объекта.

Ключевые слова: інформація, сигнальна інформація, вербальна інформація, фактичні дані, слідственні (розшукові) дії, поняті.

The nature of the signal and verbal information which is the result of reflecting a criminal event in the material circumstances and in the witnesses' conscience, investigation (search) actions aiming at its finding and collecting (examination, search, evidence, question) are analyzed in the article, as well as widening of the attesting witnesses' role at conducting some of them which are based on the direct investigator's (prosecutor's) perception of the physical characteristics of the object).

Keywords: information, signal information, verbal information, factual data, investigating (search) data, attesting witnesses.

Постановка проблеми. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК).

Однак слідчі (розшукові) дії традиційно виступають основним (хоч і не єдиним) способом збирання доказів на стадії досудового розслідування.

Мета даної статті полягає у дослідженні та розгляді особливостей слідчих (розшукових) дій та роль понять в їх проведенні.

Виклад основного матеріалу. Закон не дає розгорнутого визначення слідчих дій. В КПК лише окреслюється загальне розуміння слідчих дій, пов'язуючи їх з діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або їх перевірку (ст. 223). Відсутнє загальноприйняте визначення цього поняття і в правовій літературі [1, с. 92; 2, с. 14; 3, с.125-130; 4, с. 85-89; 5, с. 10; 6, с. 1-6; та ін.]. Не вдаючись в детальний аналіз запропонованих визначень, ми поділяємо позицію І. Є. Биховського, який слідчими вважає лише процесуальні дії, спрямовані на виявлення закріплення, вилучення та дослідження доказів і характеризуються наявністю в КПК самостійної процедури їх проведення [7, с. 49]. Подібні визначення слідчих дій пропонують також інші автори [8, с. 156; 9, с. 32; 10, с. 89; 11, с. 234; 12, с. 210; 13, с. 38; 14, с. 8; та ін.].

Виникнення слідів злочину являє собою об'єктивний процес, який не спостерігає слідчий (прокурор) і який взагалі передує кримінально-процесуальній діяльності. Злочин, як явище об'єктивної дійсності, взаємодіючи з навколишнім середовищем, викликає в ньому як різноманітні зміни матеріальних об'єктів і зв'язків між ними, так і зміни в психіці людей, які спостерігали за цією подією. Ці зміни (сліди) виступають як наслідок "первинного відображення" злочину в навколишньому середовищі. Отже, подія злочину в процесі відображення на різноманітних об'єктах живої і неживої природи залишає про себе різні види сигналів, які прийнято називати (використовуючи термінологію теорії інформації) сигналами-відображеннями. В будь-якому сигналі розрізняють зміст (інформаційний сигнал) і форму його існування і передачі (носії інформації). Залежно від носія розрізняють інформацію, зафіксовану на матеріальних об'єктах, та інформацію, зафіксовану в свідомості очевидців. Так, у результаті події злочину в матеріальній обстановці, у вигляді різноманітних змін властивостей і структури матеріальних об'єктів, відображається інформація про неї, яка має сигнальний характер і виступає назовні у вигляді різних слідів взаємодії або ознак, обумовлених

природними законами механізму їх утворення. Сигнальна інформація завжди виражена у фізичних ознаках: протяжності, формі, об'ємі, кольорі, температурі, запаху і т. п. Такими є місце події, місцевість, приміщення, розшукувані речі і документи, їх місцезнаходження і т. п. Саме в такому значенні матеріальні відображення (сліди, властивості, ознаки взаємодії) події злочину в сигнальній формі, виявлені і закріплені під час проведення слідчих (розшукових) дій, стають фактичними даними про певні його обставини, які в кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі прийнято називати доказами.

Інший процес відображення події злочину в свідомості людини. Вплив злочинної події в цьому випадку викликає психічні реакції, які формуються і закріплюються у свідомості у вигляді образу сприйнятої події або окремих її сторін. Інформація ця має знаковий характер. На момент кримінального провадження знакова (вербальна) інформація являє собою наповнені змістом унаочнені образи, а також більш узагальнені відображення у вигляді понять і суджень. Незважаючи на вказані відмінності, природа “схованих” у свідомості людини відбитків-образів така ж матеріальна, як і природа слідів, залишених злочином на матеріальних об'єктах. Але на відміну від останніх, як правильно зазначають Р. С. Белкін і А. І. Вінберг, за своєю “фактурою” вони такі, що не можуть бути сприйнятими стороннім щодо них спостерігачем [15, с. 168]. Відтворення (“зняття”) зафіксованої у свідомості людини інформації можливе лише за допомогою знаків мови (усної чи письмової), яка має, як відомо, похідний характер від відповідних понять і образів реальних явищ, сприйнятих особою, яка їх спостерігала. Аналізуючи взаємозв'язок знаку і образу, А. М. Коршунов вказує, що незважаючи на те, що знак виступає носієм інформації, засобом матеріалізації образу і передачі його змісту, образом він не є, через відсутність суттєвої ознаки образу – гносеологічної подібності з об'єктом [16, с. 33-34].

На відміну від слідоутворення в неживій природі, де зв'язок між слідоутворюючим (подія злочину) і слідосприймаючим об'єктом (матеріальна обстановка) завжди безпосередній, зв'язок між знаком і об'єктом умовний,

створений самими людьми в процесі спілкування у словесній формі для однакової передачі і сприйняття відповідальних повідомлень про них. А. М. Коршунов правильно зауважує, що мова з об'єктом перебуває не в причиновому зв'язку, а в функціональному відношенні [16, с. 34].

Однак інформація, яку містять сигнали і знаки – це ще не доказ, бо існує вона лише потенційно, або, як іноді говорять, у вигляді мертвої інформації [17, с. 338-340], і в такому первісному вигляді не може бути використана сторонами кримінального провадження для обґрунтування своїх висновків. Щоб це сталося, вона повинна бути сприйнята і відображена у матеріалах кримінального провадження. В процесі цієї діяльності відбувається “відображення відображеного”, яке носить характер подвійного, а іноді і потрійного відображення події, на цей раз у свідомості слідчого (прокурора), а потім – у протоколі слідчої (розшукової) дії. Це положення вперше відмічено С. А. Шейфером [18, с. 7] і повністю узгоджується з положеннями теорії інформації, згідно з якою джерелом інформації про подію, яка вивчається, є, перш за все, вона сама в своїх безпосередніх зовнішніх проявах (першоджерело інформації), а потім – результати первинного, повторного і т. д. відображення цієї події (похідні джерела інформації першого, другого і т. д. порядку [19, с. 68].

У зв'язку з неоднаковою природою інформації (сигнальна, знакова) кримінальне процесуальне законодавство встановлює різний режим її збирання і використання. Збирання інформації про подію злочину, яка носить сигнальний характер, здійснюється проведенням слідчих (розшукових) дій, які ґрунтуються на безпосередньому спостереженні відображуваних об'єктів (огляд, освідування, обшук). Особливість вказаних дій полягає в тому, що безпосередньо сприйняті слідчим (прокурором) фізичні ознаки і стан матеріальних об'єктів формують в його свідомості певний образ, який трансформується потім у протокольний опис. Для цієї групи слідчих (розшукових) дій характерним є те, що фактичні дані слідчий (прокурор) отримує шляхом безпосереднього вивчення конкретних матеріальних об'єктів. Одержання їх завжди пов'язано із вивченням властивостей об'єктів і зафіксованих на

них слідів, які відображають і “зовнішні риси” слідоутворюючого об’єкта (форма, розмір, характер або особливості контактуючої поверхні), і саму його взаємодію в процесі слідоутворення. Однак при вивченні матеріальної обстановки події злочину змістовна сторона слідів не вичерпується інформацією про “зовнішні риси” слідоутворюючого об’єкта і його взаємодії. Виділення інформації, яка міститься в слідах, пов’язано з необхідністю встановити її семіотичний зміст, тобто визначити ті об’єкти, відображенням яких вона є. Іншими словами, інформація, яка міститься в слідах, вимагає розшифрування, яке, представляє собою конвертування однієї системи інформації (сигнальної) в іншу (вербальну). Механізм внутрішньої мови співвідноситься з універсально-предметним кодом, на якому в пам’яті слідчого (прокурора) записаний його власний досвід, мовні і практичні знання, що активізуються під час проведення слідчих (розшукових) дій і які виступають як основа розуміння нової інформації. Особливо це кидається у вічі, якщо проаналізувати, наприклад, протоколи огляду місця події, складені слідчим-початківцем і слідчим з 10-15-річним досвідом роботи.

У якості зовнішніх кодів обов’язково виступають вербальні знаки (письмова мова, протоколювання як основний спосіб фіксації слідчих (розшукових) дій), а також можуть виступати допоміжні засоби фіксації (фотографування, відеозапис та ін.). Із цією метою в слідчих (розшукових) діях, спрямованих на виявлення і вивчення матеріальних об’єктів, широко використовуються різні науково-технічні засоби, а також допомога спеціаліста. Так, при огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки (ст. 237 КПК).

Особливе становище слідчого (прокурора) при проведенні і протоколюванні названих слідчих (розшукових) дій, дає можливість пояснити, чому законодавець встановив систему спеціальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти одержанню і закріпленню в протоколах достовірних, повних і

об'єктивних даних. Так, при проведенні слідчих (розшукових) дій, які ґрунтуються на безпосередньому сприйнятті фізичних ознак того чи іншого об'єкта, закон передбачає обов'язкову участь не менше двох “незаінтересованих осіб”, яких прийнято називати понятими, покликаних засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям, тобто вони виконують посвідчувальну функцію. Що стосується огляду, то закон обов'язкову участь понятих передбачає не для усіх його різновидів, а лише для огляду житла чи іншого володіння особи, а також огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією (ст. 223 КПК). Під час проведення інших різновидів огляду поняті запрошуються, якщо слідчий (прокурор) вважатиме це за доцільне. Слід зазначити, що на практиці поняті широко залучаються і під час проведення інших різновидів огляду. Аналіз 96 протоколів огляду (48 – огляду місця дорожньо-транспортних подій; 16 – огляду місця події (не в житлі чи іншому володінні особи); 4 – огляду місця нещасного випадку на виробництві; 16 – огляду речей; 12 – огляду документів) в кримінальних провадженнях, розглянутих судами Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей в 2013–2015 рр. показав, що у всіх випадках їх проведення приймали участь поняті.

Зауваження понятого з приводу проведених слідчих (розшукових) дій підлягає обов'язковому занесенню до протоколу. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. У цьому випадку посвідчувальну функцію виконують не поняті, а технічні засоби, що забезпечують безперервний відеозапис слідчої (розшукової) дії. Заміна участі понятих технічною фіксацією не тільки спростить процес проведення слідчої (розшукової) дії, але і надасть можливість учасникам судового розгляду “на власні очі” дослідити докази. Отримана в результаті застосування сучасних технічних засобів фіксації інформація значно інформативніша, як засіб посвідчення проведення слідчої (розшукової) дії ніж поняті. В той же час обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування

відповідної слідчої (розшукової) дії. Тут участь понятих, крім виконання посвідчувальної функції, полягає в безумовній гарантії того, що розшукувана річ виявлена саме в тому місці, а не була, допустимо, підкинута самим слідчим (прокурором).

Важливість участі понятих полягає і в тому, що вони є особами, які сприяють збиранню доказів. Таке відповідальне призначення зумовило законодавчі вимоги про забезпечення участі “незаінтересованих осіб” в якості понятих. Тому, не випадково, закон спеціально визначив коло осіб, які не можуть бути залучені в якості понятих: потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи заінтересовані в результатах кримінального провадження (ст. 223 КПК). Недотримання вимог закону щодо підбору понятих та відсутність в протоколах їх підписів, що підтверджують проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, тягне її визнання і одержаних результатів незаконними, а протокол – недопустимим доказом.

Збирання ж знакової інформації здійснюється за допомогою слідчих (розшукових) дій, в основі яких лежить метод опитування (допит, одночасний допит). При проведенні цих дій слідчий (прокурор) не спостерігає об’єкт, який відображає злочинну подію, а одержує вербальну інформацію про неї від інших осіб в готовій суб’єктивно-образній формі. Цю інформацію він оцінює та, відповідно до вимог закону, фіксує в протоколі, засвідчивши підписами допитуваних осіб, правильність записів у ньому. Тому при проведенні допиту закон не передбачає участі понятих. Посвідчувальну функцію тут виконують допитувані особи (свідок, потерпілий, підозрюваний, експерт).

У кримінальних провадженнях зустрічається ряд слідчих (розшукових) дій (пред’явлення для впізнання, слідчий експеримент) під час проведення яких слідчий (прокурор) одержує неоднорідну за природою інформацію (сигнальна, знакова), оскільки вона є відображенням неоднорідних об’єктів (показання особи, властивості речей, зміни обстановки, сліди та ін.). Тому їх проведення відрізняється від проведення вказаних вище слідчих (розшукових) дій. Інформація тут утворюється в

результаті аналізу слідчим (прокурором) раніше одержаних відомостей із певних джерел (свідок, потерпілий, підозрюваний), порівняння їх з елементарними відображеннями на матеріальних об'єктах, оцінка виявлених причинових, просторових, часових та інших зв'язків із розслідуваною подією. Таким чином, у подібних випадках мова йде не про просте сумування двох потоків інформації, а про якісно нову інформацію, яку вдається отримати в результаті об'єднання і порівняння двох окремо існуючих інформаційних систем. Так, при пред'явленні для впізнання слідчий (прокурор) сприймає об'єднану інформаційну систему, елементами якої є: а) показання особи; б) властивості і ознаки речей; в) збіг або розбіжність першого і другого. Оскільки під час проведення пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту має місце безпосереднє спостереження слідчим (прокурором) певних фактів, обставин, закон передбачає обов'язкову участь понятих, які виконують здебільшого ті ж самі функції, що і під час проведення огляду, обшуку, освідкування.

Висновки. Враховуючи відмінності виявлення і методів одержання доказової інформації, закон встановлює і різний режим використання результатів слідчих (розшукових) дій в процесі доказування в кримінальних провадженнях. Так, дані про подію злочину, які мають доказове значення і отримані під час проведення слідчих (розшукових) дій на основі безпосереднього виявлення і вивчення слідчим (прокурором) сигнальної інформації на місці події або окремих речових утворень, використовуються у процесі доказування, наприклад, в судовому засіданні, як правило, шляхом оголошення змісту протоколів, додатків до протоколів, що ілюструють, роз'яснюють їх зміст (ст. ст. 358, 359 КПК).

Показання ж про подію злочину або її окремі обставини, зафіксовані в протоколах допиту, в судовому засіданні сприймаються не за протоколом, а в формі безпосередньої розповіді про неї особи, яка є їх першоджерелом (свідка, потерпілого, обвинуваченого). Закон прямо передбачає, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Суд не

вправі обґрунтувати судові рішення показаннями, наданими слідчому (прокурору), або посилатися на них (ст. 95 КПК).

Література:

1. Гусаков А. Н. О понятии следственных действий по собиранию доказательств // Вестн. Моск. ун-та. Серия XII. – Право, 1972. – № 5.

2. Ларин А. М. Следственные действия (определение понятия, терминология // Оптимизация расследования преступлений. – Иркутск, 1982.

3. Горбачов О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1997. – Вип. 2.

4. Лоза Ю. Слідчі дії – поняття, сутність, ознаки, види // Право України, 2003. – № 9.

5. Гаврылин Ю. В., Победкин А. В., Яшин В. Н. Следственные действия. Учебное пособие. – М. : МосУМВД России, Книжный мир, 2006.

6. Галаган В. І. Слідчі дії: проблеми визначення // Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”. – 2010. – № 1.

7. Быховский И. Е. Процессуальная регламентация следственных действий // Вопросы борьбы с преступностью. – 1974. – Вып. 2.

8. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. 2-е изд. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976.

9. Соловьев А. Б. Следственные действия как процессуальное средство получения и проверки доказательств // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982.

10. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы. – Киев : Наук. думка, 1984.

11. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. – Київ : Либідь, 1999.

12. Кримінальний процес України / За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Харків : Право, 2000.

13. Шейфер С. А. Следственные действия Система и процессуальная форма. – М. : Юрлитинформ, 2001.

14. Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одесса, 2002.

15. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методические проблемы). – М. : Юрид. лит., 1969.

16. Коршунов А. М. Отражение, деятельность, познание. – М. : Политиздат, 1979.
17. Бриллион Л. Наука и теория информации : Пер. с англ. – М. : Физматгиз, 1960.
18. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. Учебное пособие. – М., 1972.
19. Курашвили Б. П. Критерии достоверности информации // Документалистика – 69. Материалы Первого Всесоюзного симпозиума. Ч. 1. – Вильнюс : РИНТИП, 1970.

УДК 343.91-053.6

Нікітіна О.А.,
асистент кафедри кримінального
права і криміналістики
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ПОТРЕБИ, ЯК ЕЛЕМЕНТ МОТИВАЦІЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті автор спробував охарактеризувати потреби, як складовий елемент мотивації злочинної поведінки неповнолітніх. Автор в результаті аналізу емпіричних та теоретичних даних робить спробу виокремити потреби неповнолітніх, які задоволені злочинним шляхом.

Ключові слова: потреба, потреби неповнолітніх, злочинність неповнолітніх, мотивація злочинної поведінки.

В статье автор попытался охарактеризовать потребности, как составной элемент мотивации преступного поведения несовершеннолетних. Автор в результате анализа эмпирических и теоретических данных пытается выделить потребности несовершеннолетних, которые удовлетворены преступным путем.

Ключевые слова: потребность, потребности несовершеннолетних, преступность несовершеннолетних, мотивация преступного поведения.